

TROTAMORA

Rok Arih

Kamorkoli pogledam, se srečam z zelenkasto jezersko gladino bolj zelene kot modre barve.

Ko predrem robove valčkov, zaslutim v jezerskem dnu vgreznjeno zibelko: starodaven, sčrvičen les, rjavkast, narezljan, poslikan, z vrezano trotamoro: (To je peterooglata zvezda, narejena z enim samim izrisom. Nikakor drugače! Pravijo, da takšno znamenje obvaruje novorojenca pred hudim snom — pred moro, ki bi se mu vsesala na prsi v podobi pol leva, pol mačke s kožnatimi krili netopirja.)

Kot žila teče skozi jezero in zibelko zdaj svetel, zdaj temen vodni pramen — reka (lahko bi bila Drava).

Grmičevje, drevje, gore, brdca, vasi, vesce, pokrajina in ljudje (tudi zame velja) se zrealijo v vodni gladini. Slika v globini se spreminja. Nekoč je bila ...; kasneje ... in danes ...?

Praprot je bila v zgodnjih časih velika kakor fantastičen pragozd; tako slikajo le otroci: rogovi zverženih krav niso v sorazmerju z živaljo.

Cokle so moje edino obuvalo; vigred s pticami, poletje s travnčmi in rmenimi žitami, z žanjicami, jesen z jabčami in zima: k vstanam pa v snieg zletim. Zdöj pa kni več tako! Že dolgo kne več!

Le stara legenda še živi med nami: ne tista o kraljični in kraljeviču: o Zali-dečvi, ki je živela v Svatnah. Jezdecí s konjskimi čopi, krivimi sabljami so jo ugrabili — in vrnila se je po sedmih letih...

Babce in dediji jo pripovedujejo v pouk in zabavo otročiji še dandanes.

Iz nje smo spoznavali nerazumljivo: zvestobo, trpljenje, žrtev. (Zgodbo so zapisali v knjigo, preuredili v igro.)

V zgodnjo jesen se zberó ljudje v Svatnah in vedno znova in znova gledajo staro igro. Ugasiti si hočejo žejo...

Le dobro uro hoda od kraja je zasajena v goro mogočna skala, Arhova peč. In nekje pod njo je bil prilepljen ušiv partizanski bunker. Od tu so prihajale k nam dečve — partizanke, noč za nočjo.

In od nekega dne vemo tudi o njih: ne legendo. Balado!

V zadnjem letu žolta¹ je zapadel velik sneg. Velik sneg, vsakemu možu do kolen — sneg, ki je zapadel devet vasi. In ljudje so si takrat zaželeli:

»Da bi skoro vigred bila.
Da bi se hribci prekopneli.«

Steze do partizanskega gnezda sta že zdavnaj zlizala dež in sneg; v goro so napeljali žičnico za spravilo lesa; zdaj zdaj zvemo za nesrečo, ki je vzela koga izmed drvarjev. Žaga v Fužinah žre debela, ki jih prevažajo semkaj z velikimi tovornimi avtomobili. Dedlni in babce so polni skrbi: oskubili bodo gore, in takrat bodo videli, kaj bo! Gozd se spreminja v strnišče.

Ljudje so pozabili na žolt in brne ob praznikih z motornimi vozili, praznujejo ob glasbi gramofonskih avtomatov; v majhnih tabernah se opajajo z žganjem in likerji, prepevajo »sentišč« šlagerje, ki so si jih izposodili na severu, oblečeni so v nylon, v rokah imajo nylon torbice, na nogah nylon... Začel se je nylon-perlon čas tudi pri nas — na pavrih.

Jezero oživi še posebej v poletju. Avtomobili so karavane vzdolž cest — motorji brne po jezeru. Iz barov slišim glasbo, ki sem je vajen. »Herzlich willkommen« in »Auf Wiedersehen« vpijejo na novo izpleskani napisi od enega do drugega konca dežele.

Zibelke ne morem videti, kajti jezerska gladina se ne umiri. V ko-drastih valčkih pa sem zdajle zaznal in izbral podobo.

Ne, v poletju ne! Niti na jesen. Šele visoko v zimo, ko je zapadel sneg... Takrat. Pomnim: sneg — velik sneg. Nekdo je razhodil znamenje v njem, je zarezal vanj trotamoro.

In pomislite, sneg in znamenje v njem sta okrvavljena.

Lipej je vstopil v taberno in, ker ni vedel, kako naj bi opozoril nase, je zinił: »Zunaj, sredi vasi sem srečal Tonnerja, tak temen, močvirnat, mrzel obraz ima. Gleda, kot da bi ga bilo strah. Menda se še ni privadil?«

»Česa naj bi ga pa bilo strah? Gospodje dežele so v Fužinah sprejemali najvišje naci-oficirje, tiste, ki so jih imeli drugod pod ključem. Naši so se pogodili, da so nam jih naposled le vrnili. Za bornega človeka se ne bi zavzeli.«

To je pridjal Kurt, ki se že dolgo dolgo ni več oglašal med njimi.

¹ Vojna.

»Taka svinja,« je rekel Pack, in vsi so se prestrašili, kajti rada ga je vrgla božjast. (Šest ur da je bil zasut od granate in veliko vdrtno da je imel na glavi; tak je odšel k partizanom. Nekdaj živega-zakopane-ga Packa pa je od takrat metalo.)

»Takle naci-óni!² Vsepovsodi je vtikal nekoč svoj rilec. In kako je že prej ravnal z delavcem, z barabo!« je bolj zase kakor za druge naglas razmišljaj.

»Od tega je že dolgo, to že ni več res,« ga je zavrnila gostilničarka.
»aj, risen, da ni?«

»Seveda, takrat ga ni bilo. Ko je bilo treba poračunati... Ko jih je bilo treba poiskati in izkopati... Še tisti njegov smrkavec se je nekam skrtil. Tako ga je imel že navajenega, da je že petnajstletnik tožaril ljudi,« je z zagrizenostjo izsul svoje hude misli razboleli nekdanji partizan. Njegovi ustnici sta se gibali še zatem, ko je že umolknil.

»Deset let bo tega, in sedaj se je vrnil, svinjuhl,« je dodal Lipej. (Zdelo se mu je, da mora pač nekaj reči.)

In Pack vidi sedaj nenadoma pred seboj vse tako, kakor je pač to takrat bilo: (Po čelu, ki je zgrbančeno, se mu zbirajo srage. Na levi strani čela se zablešči vdolbina v njegovi lobanji.)

On, Lojzan, Divji lovec-Ivan, Buhm Franci in Hanjžek stojijo spodaj pri šoli, kjer so bili takrat Angleži. Tisti od FSS (Field Security Section, Intelligence Corps³) jih vpraša:

»Vi Tito — partizani?«

»Ja,« reče dolginasti Buhm (tak je kot vsi njegovi, črnuhel, dolginast, nagle jeze) in si zaviha rokav, da »Tommy« kar za korak odstopi.

»Tu!... Da!... Hier!... ein Loch! Du sehen!« pokaže Angležu prestreljeno roko.

»In kje partizani — Jugoslawien?« sprašuje Anglež in drži v roki list papirja: »John? Endrea? Majra? Rouk?«... bere na pol naglas.

Ivan (Divji lovec so ga klicali v partizanih) ne ve, kaj bi; nič ne reče. Hajnža in Lojzan, ki sta blizu, gledata v spisek in najdeta poleg partizanskih še imena domačih nacistov: purgermajstra Vrhovca, Tonnerja (ta óni se je takrat umaknil), Rutina, kmečkega vodje, po domače Prežgana, obeh detektivov Mokitza in Slatckya in pač vseh, ki so spadali k njim.

Hudiča, pomisli Lojzan, od koga pa je Anglež dobil vsa imena?

»Tega ni več tukaj!«

»Kako?« vpraša seržant.

² Nacistični — prašič.

³ Oddelki angleških okupacijskih varnostnih organov.

»Za Tonnerja se ne vé, kje se skriva! Tegale tudi ni več. Ne diha več!« pokaže Hajnžek s prstom na ime policijskega špicla, ki je izdihnil že tiste prve dni po kapitulaciji.

V gostilni je vroče, možje pijejo pivo.

»Tak človek, ta Mokitz, celo življenje samo vohljanje in ti umre od starosti. Mu že ni bila namenjena krogla.« reče vmes Lipej.

»Mu že ni bilo namenjeno,« je zavzdihnil še nekdo.

Vsi so prestrašeni in gledajo Packa, ki pripoveduje, kakor da vse to, o čemer marnje, znova živi, zdaj, tukaj pred njimi.

Tudi Lipej se je oglasil le iz strahu, da ga Pack ne bi zamenjal s kom, mogoče s samim Tommerjem, in navsezadnje še treščil vanj, ki nima z njimi — nacisti nič vkupej. Mož je dobil kroglo v glavo in nikoli ne več...

Gostilničarka se je ujezila: »Take marnje.« Zbala se je za goste, za one iz Fužin. (Človek nikoli ne vé, kaj vse še pride? Partizani so odšli, to je resnica, in sedaj?... Vse goste mi bo pregnal ta na pol zmedeni Pack, sam pa tako pije le na račun drugih, saj nič nima.)

»Da, sam je umrl od starosti.«

»Vsak lahko umre, to pa ja lahko,« je posegla gospodinja in že ji je žal; vsi so se zagledali vanjo. Kako je dandanašnji težko biti birt. Če kaj rečeš, je narobe, če nič, pa tudi.

Možakar z vdrtino v glavi pa ne sedi med njimi — vsaj njemu se tako zdi. Skozi od cigaret zadimljeno kuhinjo-gostilno strme vanj možje in pijejo pivo, ne da bi uporabljali kozarce. Teh ne potrebujejo, tako je boljše za gostilničarko, ki nima težav z umivanjem, in če pijejo iz steklenic, se po njihovem ne izkadi iz pijače tisto, kar je najboljše.

Pack pa: »In še vpraša Anglež: ‚Ali bodo tile vedeti, kje zakopati partizani?‘«

»Vprašati jih je treba,« odvrne strogo Buhm. Franci je bil jezen, še zaradi tistega: »Razpustili ste nas in sedaj pač sami uredite!«

In Anglež vé iz poročila svojega prednika: Buhm Franc, gozdni delavec, trikrat ranjeni partizan, invalid. Celo to vé, koliko procentni? STO-procentov! Vsi iz njegove družine so člani KP. Novembra 1944 je odšel v gozd. Takoj, še isto noč, ko sta vsega pijanega in preklinja-jočega vojaka na dopustu, hotela odpeljati v zapor dva žandarja. Z dvema udarcema s puškinim kopitom ju je spravil ob zavest, pobral puški in odšel v goro. Od tu je prišel v partizanski bataljon. Ocena: bojeviti, trikrat ranjen. Nekateri ljudje pravijo, da so to bili »banditi«? Maja 1945 se je naselil v žandarmerijsko postajo v Podgradu, še po odhodu Tito-enot je ostal z nekaterimi na postaji. Odgnal je prvo orožniško posadko, ki jo je poslal, da bi prevzela postajo, že takratni

seržant Brown. (Ta je o dogodku napisal obširno poročilo.) Buhm je trdil takrat, da so on in njegovi »Narodna straža«. Po tednu je predal ključe in odšel na dom. Sam nočem postati žandar-zelenec; ne maram jih. Že trikrat je sedel, ker je na zabavah pretepeval žandarje. (Nevaren človek.) Potegoval se je za invalidsko podporo. Tu mu niso ugodili, menda mu bo pomagala država onstran pogorja. Ob vsaki priložnosti se pretepa, je tuberkulozen, tudi zaradi nedovoljene posesti orožja je že sedel nekaj mesecev. Žandarje zmerja s fašisti...

Senžant je zamišljen, zbere se in sprašuje, dopoveduje v lomljeni nemščini (s samimi nedoločniki): »Z našimi vojaki oditi do teh ljudi. (Kaže na spisek nacistov.) Ti pokazati... kje zakopati... partizani... biti tam, stražiti in prekopati kamerade! Okay!«

Ah, kamerad je rekel, ugotovi zase Pack, da, kamerad, in mož mu postane bolj simpatičen.

Odidejo, in kako to vse še danes pomni: bivši naci-purgmajster poklekne pred njim na tla, ga grabi za kolena, joče, prosjači in zatrjuje:

»Nič ne vem.« Njegov trebuh je povešen, koža na obrazu vsa v gubah, oči imajo podočne. (Danes je to že zopet vse drugače, trebuh je napet.) Takrat je marnjal po domače. (Danes pravijo na občini, da kot občinski odbornik ne zna drugače kot nemšče.)

Še ga sliši, kako zatrjuje:

»Tonner, ja, der weiss und der ist leider nicht da!«

Tonnerja takrat res ni bilo v deželi. Šele v teh dneh, po desetih letih, ko so mu domači sporočili, ko so mu strankini ljudje že naročili, da mora v domači kraj, se je odločil, da se vrne.

V Fužinah so napisali, da je vse po starem. Tudi na upravo firštovega veleposestva so se vrnili stari ljudje, celo taki »mit den goldenen Parteiabzeichen«...

In tako je prišel na večer. S Fužin sta odšla s sinom, ki ga je pričakal; fant je zrasel. Sin je razveseljeval očeta s svojo vedrostjo.

Da, tak sem bil nekoč sam, si misli oče — in fant je moja kri. Že kot Hajot⁴ je delal za našo stvar, že zgodaj. Komaj petnajst let je imel. Vtem ga prešine vroč val, prigovarjati si mora, da lahko sledi temu, kar pripoveduje sin. Mimogrede se zazre v hribe onstran postaje. Fant ujame pogled in pravi:

»Spet boš lahko hodil na lov.«

⁴ Hitlerjeva mladina.

»Lov?« se ustavi stari in se bori sam s seboj. »Da, lov.« Zdi se mu, da se bo nekaj zgodilo. To, kar pričakuje, se ne zgodi. Zato ne, ker je nekdo poleg njega. Le sam danes ne bi mogel biti, nikakor ne sme biti sam v teh dneh. Govoriti in pripovedovati mora:

»Na Dunaju so že kar uredili. Tisti, ki prihajajo iz rajha, vedo povedati, da je vse v najboljšem redu. Kommt Zeit. Kommt Rat...«

Prišla sta do doma.

»V sredi med Vindišarji? Zakaj stanujeta tukaj? Pisal sem vama že, da ne tukaj!«

»Oh, kaj pa bodo ti kmetje, pastirji, barabe, hlapci in deklice,« odvrne mladi.

»Imaš prav, mogoče je to še boljše...«

»In lov, kako misliš?« reče stari, le da bi slišal govoriti samega sebe.

»Ne vem, oče.« Fant ne razume, zakaj preskakuje očetova misel.

»Saj res, prav imaš. Pustiva lov.«

In tako sedi zdaj doma. Njegova žena (eine Windische), se je postarala; zdaj vidi, kako skrbi zanj, streže mu. Tu je še sin. Mož je zadovoljen, da se je le odločil in prišel k njima.

»Kaj pa bodo rekli ljudje?«

»Nič. Navaditi se te morajo. Saj je že dolgo tega. Ti nisi kriv,« mu odvrne žena. »Le to si delal, kar si moral. Nikoli te niso preveč marali, še za tisti železni križec s hrastovimi listi (EK 2) so ti bili nevoščljivi, potem pa je bil vsega kriv Tonner!«

»Kaj? Jaz?«

»Da, nate so se izgovarjali!«

Gospodar pobledi in tuje pogleda ženo, fanta. Zagleda se nekam. Le daleč nekje sliši glas žene, ki pravi:

»Ulegel bi se, utrujen si od vsega. Sedaj je deset let, kar si odšel od doma. Ni kaj premišljevati, kje je že petinštirideseto leto.«

On pa še zdaj preži v gozdu kot lovec. Dober lovec. Dober lov. Weidmannsheil!⁵ Heil Hitler! Kako vse to skače skozi možgane, in zdaj se bo vrnilo... Zopet bo prišlo nadenj, ne more se ubraniti.

Fant in žena gledata starega, ki trepeče v pričakovanju: zanj se s steze v gozdu dviga tako, kakor ga je bil položil s strelom v hrbet, in krvavi eden in še eden — bandit. Zdaj vstaja, od neznane sile se dviga. Iz neznanih moči, tako prvi in drugi, kakor da bi nekdo vrtel film nazaj. Zdaj se bo obrnil in zagledal vanj, v lovca (morilca?). In kaj bo potem? KAJ BO POTEM? Groza. Mož se znoji, ko to gleda. Vse se godi sredi kuhinje, ki pa je poraščena kakor gozd. Ob njegovi polni

⁵ Lovski blagor.

zavesti. Dan je še. Stari se stiska in umika, išče zrak, se dotakne nekoga, zagradi, zavpije, zahrope BANDIT...

»Nein, Vater, ich bin... dein Toni,« vzklikne sin...

Njej, ženi, je slabo. Fant ga kliče, vpije:

»Oče, doma smo!« Nato vlivata nanj vodo, močita mu glavo in hočeta po zdravnika.

»Ne zdravnika! Ne, vama rečem!« Minilo je. Ne vidi več gozda, vse izginja... Drži se še krčevito žene, fanta.

»Kaj je s tabo, Hans,« vzdihne žena.

»Slabo...« še hrope, zbere moč, izpije vodo.

Okno je odprto, on pa se obrača, da ne bi pogledal v gozd. To so bili banditi... si dopoveduje. Zgodilo se je v vojnih dneh, bila je vojska in takrat se gode takšne, podobne stvari. Moral sem tako ravnati, kakor sem. Toda zakaj zdaj prihaja nadme vse to? Ne upa si priznati: bledem, norim. To zadnjo (ugotovitev) zavrača, potiska od sebe in vé, da je skrita nekje globoko v njem. Mož se bori in vsaj za trenutke, celo za ure, uspe — izbori zmago. Premaga, zmaga to vstajanje in pričakovanje. Žena prinese kapljice za pomirjenje, slečeta ga in nato izčrpan zaspi. Tako živi vse tiste prve dni. Sprehaja se ob večerih s sinom. Kadar se sreča njegov pogled s preostalim, s sledovi znamenj peterokrakih zvezd, ki so jih v tistih navdušenih časih pisali z vsemogočimi barvami mladi ljudje, še na pol otroci, po vseh hišah, skednjih in plotovih, ki jih vse do danes čas in nove plasti barve nad njimi niso mogle zatreti (skozi večkrat prepleskane zidove so še vidne risbe) — se domisli, da je mogoče tudi z njim tako, tudi sam je zaznamovan s takole trotamoro.

In tako prodira vedno znova in znova njegov neusmiljeni spomin vsakdanje barve. Poleg tistih dveh prijateljev, ki ga že dolgo obiskujeta in vedno na isti način in vedno iz iste lege — iz tiste pač, v kateri sta ležala takrat, ko ju je položil (da, prijatelja ju bo odslej imenoval, ker se ju bo gotovo sčasoma privadil, kajti razen njiju nenavadnih pogledovanj in vstajanja ni na njiju nič tako hudega) — ga obiskuje še kipeča postava. Ne samo ena. Dve, tri, štiri: dvignjena ženska trupla, in eno še posebej — tisto z znamenjem na prsih.

Zato ne vé, kam bi pogledal in gleda v tla, toda še v prahu je vse izrisano. Človek se zasmili sam sebi, kajti nemogoče je poiskati usmiljenje pri ljudeh, tudi ti se mu zde kot zidovi z njih neizbrisno preteklostjo — vanje je vrezan zagotovo magični znak.

Tudi tega dne, v soboto, je odšel s fantom na sprehod. In zdaj ne vé, kaj govore ljudje o njem, ne vé za razgovor, ne vé za Packovo bolezen.

Ta pa v tem času v taberni nadaljuje s svojo pripovedjo.

Tako je bilo: »Komm mit,« se zadere Buhm na naci-purgermajstra.

Z nerazumevanjem ogleduje vse to Tommy. Kaj on vé, kaj vse se je zgodilo v teh vaseh. Ljudje, nacisti, ki jih ima na spisku, se mu zdajle ne zde nič grozni. Jočejo in jadikujejo. Pravijo, da niso krivi, da ne vedo, kje so in kdo je zakopal za Dravo partizane. In ti drugi, ki jim aretiranci najbrž pravijo banditi, mrzlo gledajo na naciste. Komunisti so. »Faking«⁶... banditi in naci... »Faking«. Vse se je zmešalo v Angležu. V času vojne je vedel, kdo je njegov sovražnik. Kasneje se je zdelo drugače. Fuj, taka služba. Nato pogleda v spisek in vpraša:

»Tonner? Now... Nicht da?«

Prečrta s svinčnikom ime.

»Lopato, motiko in kramp vzemi óni,« še vpije Hansi in brene v vežna vrata, v okupacijski dobi na novo pozidane, prostorne purgermajstrove domačije.

»Schweinerei so was!« vrešči županova hčerka: »Verräter! Und so was will sich noch ein Kärntner nennen...!«

»Und du verdammtes Frauenzimmer sei still, sonst kriegst ane und gehst auch mit,« se ujezi Pack.

Tako jih zbero in gredo z njimi skozi vso Spodnjo ves k reki in vsa okna jih gledajo: nekatera so jezna, nekatera solzna, premnoga se smejejo: prav jim je! Čas je že, da so jih poiskali. Ali so ljudje? Ali smo ljudje, ali živina?«

Naenkrate nacisti najdejo kraj, kjer so zakopani partizani. Vse doslej so se izgovarjali, da ne vedo, kje bi jih lahko našli. Najdejo kraj, zasadijo krampe in lopate. Ljudje omedlevajo, bruhamo, jokajo, vsi so beli, umazani od apna.

On, Pack, ima palico, Buhm ima dolg kol, pokrit je s titovko. Še dalje, daleč od njiju se sprehaja Tommy, v roki ima drobno paličico: seržant posnema svojega komandanta, toda ne zna vrzeti lesa tako kot njegov šef. Pack je precej oddaljen od grobarjev in vendar sliši, kako nacisti preklinjajo in tožijo. Vidi celo in vé, da jim je slabo; kar zeleni so, ko pripravljajo krste. Konj še zahrza in nato so gotovi in odidejo.

Ali je to sploh kazen za te svinje? se vpraša Pack. Kako pa so naredili z njimi takrat, kako so jih imeli razstavljene v lopi pri Št. Petru? Ko se tega domisli, mu postaja slabo, zamegli se mu, pade na tla in se speni.

⁶ Angleška psovka.

K njemu pritečeta Buhm in Hajnža, držita ga, ko divja in tolče in brca okoli sebe in za vse to nič ne vé. To zve mimogrede kasneje iz pomilovalnih pogledov.

»Epileptik,« reče Anglež in odide.

Pack se umiri, se zopet zavé in tako odhajajo vsi trije; naslonjen je na Hajnžo in Buhma.

Tudi zdaj ga obhaja slabost, ko se tega spominja. Ne sme več misliti na to.

In zdaj je tu... ta Tonner. Vsemu se je izognil in že si upa med nas

»In kako si ne bi, zakaj si ne bi,« se ujezi zopet Kurt. »Zaradi onih dveh partizanov?«

Gospodinja je jezna zaradi takih pomenkov: saj vse to že ni več res. Nenadoma jo je stisnilo nekaj v prsih in zaveda se, da to zatruje in ponavlja iz strahu.

»Kakšen da je — močvirnat? Ali nisi rekel, da je močvirnat?«

»Ja, tak pač, kakršni so taki ljudje.«

»Skoraj deset let bo tega — odkar... Še leto več.«

In tako zdaj vsi vedo, kajti nemogoče je vse to pozabiti, kar se je zgodilo. Nekatera doživetja se neizbrisno vtisnejo v nas. Zato je nemogoče tudi odpustiti.

To, kar vedo, kar pomnijo, kar so zbrali vsak vase z grozo tisti, ki so to sami preživljali, ali pa drugi, ki so od teh prvih izvedeli vse do potankosti, v celoti ali pa po delcih, takó ali drugače, slej ali prej; ob tem, ko so izpod Arhove peči v zimi, v debelem snegu vozili les; ali pa, ko so se v poletju slučajno zaustavili pri cestarju Tevžu na križišču, ki vodi tudi k Št. Petru, ob njegovi uti za orodje; v njo so po tistem dnevu zavlekli partizanke, gole — nage; ali za vse mrtve, ko so se razgledali mimogrede na Podgradskem pokopališču, kjer ležijo; ali pa, da kdorkoli v mislih zdrkne nazaj... še včeraj, danes, jutri — vedno.

Zato strme vsi v spačeno Packovo lice, v bledi Kurtov obraz, ki je takrat pač moral za vodiča, pogledujejo k birtinji, pri kateri so si lovci na ljudi privoščili po tistem, kar se je končalo, prve požirke žganja. Tako gledajo vsi drug v drugega, molčijo, težko dihamo in med Packovim jecljanjem se jim filmajo skozi možgane slike, ki jih ne žele več videti. In vsi dobro vedo:

V Fužinah je živel takrat mož srednjih let z imenom Hans Tonner. Njegovih let ni znal nihče točno presoditi. Zdelo se je, da se je njegov razvoj nekje zaustavil; od takrat naprej je bil njegov obraz vedno

enak. Še dolgo zatem, ko bo že zdavnaj za deset let prekoračil svoje dvainštirideseto leto, ne bodo ljudje mogli uganiti njegove starosti.

Bil je uslužbenec elektrarne in iz javnosti neznanih vzrokov ni odšel na fronto, niti takrat ne, v največji stiski, ko so pošiljali tja že otroke, oblečene v uniforme.

Ljudje so pojasnjevali, da je moral že biti opora domače (lokalne) organizacije, najbrž eden stebrov v občini.

Hansov oče je imel v gornjem kraju majhno trgovino, vse in nič bi lahko vsakdo kupil pri njem.

»Da bo sinu laže v življenju,« — (v šoli je bilo tako že narobe) — »ga bom izučila za Nemca.« je rekla njegova mati.

Odslej je od vse družine govoril slovensko le še oče, in še ta le za prodajalnim pultom. Zadnja hribovka ali kajžlerka⁷ pa se je zadovoljno pohvalila, kako so stari gospod Tonner prijazni, kako znajo po naše marnjati.

Že tiste dni se je vselilo v otroka spoznanje staršev; rojen je bil za boljše življenje, in to bo še dolgo živelo v njem, mogoče do konca njegovih dni.

Čeprav fant v šoli ni ustregel želji starejših,⁸ se je kmalu začela izpolnjevati materina prerokba.

Nič prida vajenec, nič prida pomočnik je mladi elektromonter kaj kmalu samostojno zakrmaril v življenju. Še zadnjič sta porinila starša čoln, in fant je zaveslal s polnim zamahom kot delovodja sicer majhne elektrarne, pa vendar sam svoj šef. K temu je navsezadnje pripomogla še nova stranka, ki je zaživela prav v tistih časih v glavah vseh, ki so si od nje nekaj obetali.

In nekega dne je Hans ob zvokih ostrih maršev nataknil na rokav svojega suknjiča že pripravljeno rdečkasto šerpo s kljukastim znamenjem; zdaj se je zazdel sam sebi kot prerojen — bil je član velikega naroda, velike in močne države — rajha.

Tudi žolt ni pomenil zanj neke nadloge, še bolj se je vnel za stvar. Na tiste dni pa se še danes rad spominja, tako kakor se vedno rad spomni vsak zrel človek svoje velike ljubezni, pa naj je že bil takrat bolj ali manj uslišan; Hans se še danes zaveda, da ni bil popolnoma odklonjen.

Človek je zahajal na zборе, užival vihiranje neštetihi zastav, prepeval bojne pesmi, bil ves prepasan, stegoval je desnico do otrplosti, trdno stopal v korak, se zdel samemu sebi postaven v uniformi, poslušal

⁷ Bajtarica

⁸ Staršev.

po radiu vodjine govore, mimogrede sprejemal manjše olajšave v vsakdanjem življenju in se počutil kakor mošt⁹ v vretju.

Kadar je grmel vodja, je grmel za njim Hans, in tako so odhajali in zapuščali v Fužinah službena mesta tisti, ki so se kdajkoli spotaknili vanj v letih, še preden so se mogli zavedati, komu so križali pot.

Ko je bil vodja prepričan, da trepeče pred njim ves svet, je ta čustva z njim delil (za domači kraj) Tonner. To je bila tudi njegova majhna, prostovoljna dolžnost.

In kakor je ob spopadu in zmagi rasel njegov vodja, tako je rasel, rasel... v nedogled še Hans.

Toda ljudje so nehvaležni! Še tako zvesto dušo morejo očrniti, še tako svetel ideal znajo opljuvati. Iz drobcene in nespametne nevoščljivosti so grenili tudi Hansovo življenje; to tudi v trenutkih, ko se je iz dneva v dan žrtvoval zanje.

V začetku žolta je bil kljub vsemu zadovoljen. Šele kasneje, ko je spoznal, da je mogoče storil veliko napako svojega življenja — (ko se je izmahnil fronti) — tega se je zavedel šele, ko se je velika stvar bližala h kraju — je postal nestrpen. Takrat je lahko iz ust vračajočih se pohabljenecv slišal, kako napak je ravnal.

Takle občinski žolnirski junak, ali pa vsak, ki se bo še vrnil na dopust (obložen z odlikovanji), mu je malo manj kot v obraz vrgel: »Prekleta pg-jevska¹⁰ nacistična podgana, kdaj boš pa ti zapustila ladjo?«

Zaradi vsega tega je bil zagrenjen. Zdaj že sam ni mogel več razsoditi: ali naj se prijavi in odide na zožujoči se krog front ali naj preganja sovražnika še naprej v domači vasi?

»Pst! Feind hört mit!«

Iz dneva v dan je vse bolj kazalo, da le ni popolnoma zgrešil, da je le dobro v modernih časih, ko zavzame vojna take nenavadne, globalne oblike bojevanja, da takrat ostane tudi doma nekaj odločnih ljudi, takih, kot se je zdel on sam sebi.

Še potem, ko je že odstrelil tista dva bandita nad elektrarno in prejel EK 2 — ko je pridivjal na pol nor od neke neznane sreče, ki se ga je polastila, ko je položil s perfektnim strelom to divjad, kajti bil je dober lovec in odličen strelec — je naletel na zanj nerazumljiva ravnanja ljudi. Za posmeh je bil občutljiv!

»Da, v hrbet! Da, to zmore kmalu kdo.«

⁹ Oznaka za člana nacistične stranke.

¹⁰ Sadjevec.

To mu je zabrusil poklicni vojak, bivši cestar Tevže, ki pa je služil vojsko od Dolfusovih dni naprej in se pretepal s komunisti, čeprav ni vedel zakaj, enkrat pod takšnim, drugič pod drugačnim križem. Leta so ga podivjala in odkar je odvrigel na Krimu najprej telečnjak, nato puško — kaj naj bi s težkim hudičem počel? — končno še prazno čutaro, se je mož nekega dne znašel v domačih vaseh. Zdajle je srečal Tonnerja, ki se je znal po njegovem izogniti vsem žolnirskim¹¹ težavam. Tevž je nalil vase smrdljivega roninega¹² žganja.

»In v hrbet jih je lahko! To vam rečem, da ni nič posebnega človeka streljati v hrbet; to je lahko!«

Tevž je bil za glavo večji od Tonnerja, in temu se je zdelo, da se deklasirani podoficir posmehuje še firerju. Vse je vzkipel v njem — temu bo že še pokazal.

Žolnir Tevže pa je zgnetel svojo debelo pest v figo in še poklical:

»Fantje, držite ga, doma ima babo in vampa¹³ in ne bi bilo dobro zanj, če se še enkrat zakadi vame. Lahko bi ga nevedoma takole stisnil.«

O tistem letu so znova bili vsi v vaseh prepričani, da je zadnje; končno se je ugibanje ljudi izkazalo kot pravilno.

Sneg je padal takrat še na predvigred le v kosmih. Tonner, ki je kakor lovski pes slednik vse dni prežal za banditskimi sledovi, je ob številnih stezah pozabil nase.

Na veselje pa je nekega dne prišla v vasi še močna lovska enota 13-SS polka. Skozi vasi so prihajali njih oficirji in se ponujali kmečkim dekletom, da jih bodo naučili jezdit.

Vse, tako strankine ljudi kakor tudi komandni kader, pa so nekega jutra razburili banditski letaki: eden je bil vložen celo v omarico, kjer je imel lastnik kina »kulturträger« Janč svoje slike (Zarah Leander, Hansa Albersa itd.); drugi je bil pripet na vrata žandarmerijske postaje, zato se je vse posmihalo debelemu žandarju Kelblu; tretji je bil pripet na vrata Podgraške cerkve.

Razen stopinj v snegu in steza križem kražem po vsej Gradčenci, Kvadjju in pač vsem predgorju, doslej še nihče ni mogel ugotoviti ničesar.

In po vaseh so šepetali ljudje: v gori so tudi dekleta. Med njimi (partizani) je zalo-črna, drobna dečva. Govoril sem z njo in kako lepo

¹¹ Vojaškim.

¹² Pesinega.

¹³ Otroka.

zna marnjati, kot da bi iz bukev brala, je pripovedoval ta ali oni. Videl sem jih, se je pohvalil drvar, žaubrne¹⁴ so; ena med njimi, tista visoka — so dohtarca. Za šepetanje in take stvari so zvedeli celo strankini ljudje: Žene so tudi med njimi — med banditi! Banditenweiber, Flintenweiber!

»No, kaj bi ji storil,« je vprašal Rutin debelega žandarmerijskega mojstra, ki je veljal za temeljitega strokovnjaka, kar se tega spola tiče. Ta je zamežikal s svojimi drobnimi prašičjimi očmi.

Saj jih skoraj nima — oči, vgreznjene so v mast, je pomisli Tonner.

»To bi že vedel,« je pomolil debeli žandar za trenutek svoj jezik in ga naglo povlekel nazaj, kar slina se mu je nabrala v koticčkih ust.

»Z njimi bi kaj slabo opravil,« se je ujezil Rutin, »prase staro, ali pa bi one s tabo?«

Možje (die Männer) so poizkušali žganje ob priliki, ko so se vrnili iz patrolje; zaskrbljeni kmet jim je ponudil zadnje; to je dal na stran zase, za bolezen. Naj se napijejo, njegova domačija je tik ob gmajni, ali ni to prav tako, kakor da bi ga obiskala bolezen.

»One bi vedele, kaj bi s tabo (z nami), če bi jim zašli pred cev,« je odrezal Rutin.

Tonner se je posmehnil. Zdelo se je, da nekaj premišljuje:

»Jaz bi že znal opraviti z njimi, mit den Flintenweibern. Ali je to sploh ženska? Da, znal bi, znal bi jih,« je zagotavljal, kot bi to dopovedoval samemu sebi.

Lovsko poveljstvo 13-SS polka z nekakšnim lajtnantom na čelu je javljalo dan za dnem z vsega področja, ki mu je bilo podvrženo, takale poročila: danes en bandit oblečen v nemško ali angleško ali kakršnokoli že uniformo, jutri dva bandita s peterokrako ali s sovjetsko zvezdo, s pištolami in granatami, pojutrišnjem pa tudi petnajst banditov, ki so vzeli živež, novačili ljudi, prekinili telefon, zavalili skalo na progo, streljali na vlak, prepovedali sečnjo in zopet odšli jugovzhodno ali severozahodno — neznanokam.

Nekega dne v februarju, po neštetih posvetih in predvidevanjih, ko je Tonner vedno znova in znova opisoval področje za veliki pohod, pa je pridrl na poveljstvo, naravnost k poveljujočemu oficirju birt iz Kota in izpovedal:

»Nastavljal sem pasti za lisice pod skalo... daleč od nje. Da, da, da. In ko sem jih na večer pregledoval, sem se še zadržal in videl sem sij!«

¹⁴ Brhka.

Poveljujoči je sklical vojni posvet. Ni dopustil, da bi mu Tonner segal v besedo in poizkušal vedno znova in znova dopovedovati njemu in vsem drugim, kako je on, Tonner, že zdavnaj vedel — predvideval in zahteval pohod na osumljeno področje.

Ker je bil Hans razumen, si je dejal: potrpimo. Bomo že še videli, kako bo? Kako se boš izkazal ti; želiš se polastiti vsega truda, ki sem ga že mesece in mesece vlagal — in požeti, ne da bi sejal. Oficir je začutil odpor in ostro zaukazal, da morajo vsi točno slediti navodilom:

»Ne gre tu za kakršnekoli samostojne pustolovščine, te bi lahko le škodovala skupni stvari.« (Ob tem je strmo gledal Tonnerja. Kako si je le ta, iztisnjeni limoni podobni človek, pridobil železnega s hrastovimi?¹⁵)

»Tudi si ni treba domišljevati, da bi kdorkoli brez posebej šolanih vojakov lahko opravil z njimi — z banditi.« je še pripomnil oficir.

Tonner je požrl in si mislil, ti le trobi.

Nato so prejeli člani stranke napotila za mobilizacijo Landwache.¹⁶ Oficir je izbral vodiče in dodelil Tonnerja na levo krilo z eno strojnico na stojalih in radijskim oddajnikom; zase je določil drugega vodiča. Nekdo je nasvetoval Kurta Slatzkyja, sina policijskega uradnika, gozdarskega pomočnika, ki kljub mladosti in zdravju zaradi nečiste krvi ni imel časti postati vojak Wehrmachta. (Njegova mati je bila židovka.)

»Ob meni bo mladenič že lahko dokazal, ali pozna gozd, ki ga tako mora najbolje poznati, pa tudi svojo barvo bo pokazal. Sedaj pa na delo...« je odločil oficir-prišlek.

Tonnerjevo samoljubje je bilo močno ranjeno. Končno pa je mož ugotovil zase, da bo tako še bolje, ob sebi bo imel podoficirja, ki bo vsaj za nekaj odstotkov manj nadut kot pa tale. Kaj si ta prišlek sploh misli? Toda proč z neumnostmi, se je pregovoril — gre za obračun z banditi.

Landwache se je obotavljala. Nihče ni bil navdušen, toda nihče si ni drznil odtegniti se domovinski dolžnosti. Lipej pa je rekel, nak, streljal pa ne bom v te vrage v snegu, kdor ne ubija, ne bo ubit.

Ob eni ponoči je vse na karti označeno področje začel zasedati trikratni obroč tri stotih — od tega sto petdeset specialno šolanih vojakov iz trinajstega lovskega polka-SS.

Vasi so bile vse te dni zaskrbljene, nekateri v njih zaradi svojih zvez z dečvami in fanti, drugi zaradi nevarnosti, da bi jih utegnili

¹⁵ Železni križec s hrastovimi listi.

¹⁶ Nacistični brambovci.

voditi pred partizanske cevi, tretji, ker se nič ne ukrene proti banditom. Ko se po napovedani hajki nič ni dogodilo, so se ljudje umirili in takrat so nenadoma odšli na večer moške od domačij — v noč.

Skupina partizanov je slišala že pred desetimi dnevi, da pripravljajo nanje hajko. Zatem se ni zgodilo nič. Tega, da jih je izdal krčmar iz Kota, ki je opazil sij, in da so že obkoljeni, niso vedeli. Zaradi neprehodnosti so se odločili partizani, ki so v zgodnje jutro opazili pohod osrednjega napadalnega oddelka z lajtnantom in vodičem (ta je krenil nad skalo v vrh), za umik v levo, kjer je sonce že jemalo sneg. Prekoračiti so morali dve gozdni jasi.

Nad drugo jaso pa je pred njimi že zasedla svoje položaje skupina s Tonnerjem.

Ta je ves nervozen želel tega dne dokazati, da ne zna streljati le v hrbet, da se zna boriti tudi kot oni na fronti, da je tudi tukaj fronta, in to še bolj zahtevna, kot bi si kdorkoli mislil. Zato je kar se da spretno pripeljal skupino na njeno mesto, nestrpno opazoval goščavo preko jase, nad katero so se bili ustavili. Spreminjal se je od trenutka do trenutka. Zdaj je bil pes slednik, zdaj zopet ptič ropar, ki išče v dolini svojo žrtev, zdaj pa je že režal kakor hijena, ki bo vsaj trgala, strgala, če bo kaj ostalo zanjo.

Ko je zagledal prihajati iz gozda na jaso postave, drugo za drugo: Johna, nato Bredo, Miro, Andrejo..., ga je podoficir komaj zadržal.

Čim so bili partizani v sredi plane, je zdrdrala vanje strojnica, nato še ena in še ena od zadaj; začel se je juriš. Obkoljeni so popadali v sneg, nekateri zadeti od prvih rafalov, drugi pa so streljali in se umikali v globokem snegu.

Tonner sedaj ni slišal ali čutil krogel, in tako je prvi prispel na kraj.

Rafali, streljanje in eksplozije bomb, ki so si jih pritiskale na svoje prsi partizanke; te so ravnale s starim premislekom in davno odločitvijo. (Že premnogokrat so se o tem razgovarjale. Če pride do tega, so takrat zagotavljale — tedaj bom...)

Tedaj so kmalu postrelile, kar so imele nabojev. Zatem so se jim nekako same od sebe odvile bombe, hruške, narezljane in pridržale, pritisnile so jih k prsim, kakor bi pritisnile k sebi na prsi otroka, ki ga nikoli ne bodo rodile, ali ki so ga nekoč že.

Ob eksploziji so vzplavale poševno v zrak, zavite v bel oblak, premešan s snegom, ognjem in krvjo.

Podoficir in lovci so obstali, ko so se jim prikazale čudne žene v svojih zadnjih trenutkih, kakor da bi vzplavale nekam v neznano, navzgor, vzpete, okrvavljene, zveste same sebi, trpeče. In take, viseče

v zraku, kakor da je zastal z njimi in njih življenji vred čas, bodo za vselej nosili s seboj vsi, ki so jih videli, in vsi, ki so še kasneje ali pa bodo kdajkoli zvedeli za njih nerazumljivo: zvestobo, trpljenje, žrtev.

Takih nikoli več ne bodo mogli pozabiti ne Kurt, ne Lipej, ne vsi oni preplašeni ljudje iz Landwache, ki so jih na pol nagnali semkaj.

Vtem pa je Tonner skakal od trupla do trupla ali od enega do drugega na pol živega človeka in vpil, ne, rjul: »Flintenweiber! Flintenweiber!«

Možje, ki so se sedaj zgrinjali od vseh strani, so ostrmeli. Od najbližjih je nekemu postalo slabo, nekdo je bruhal. Kurt je hlupal in ni mogel izgovoriti besede »Schwein«, nekje sredi grla mu je zastala.

Ko pa so možje videli, kam vbada Tonner svoj dolgi lovski nož, in se zavedli, da je v sredi najpostavnejše partizanke že vrezana krvaveča petorokraka zvezda (trotamora), se jim je zazdelo, da je v gozdu mraz. Veter, ki je zapihal, je obliznil človeka do kosti kakor jeklen jezik. Dojke žena so se jim zdele kot iz testa, in prepričani so bili, da se možakarjeva roka ne bo mogla več ločiti od tistega, kar je gnetel.

On pa je občutil, kako mesi testo, ki bo vzšlo, njegov pogled je bil le za trenutke steklen. Nato je obrisal v njih cunje nož in ves močvirnat, kakršen je bil, rekel:

»Ne boš več, Flintenweib, tega ne boš več rabila!«

Zatem so zvezali gole noge vseh banditov in jih pripeli za sani. Kmet, ki se ni upal pokrižati, je zavlekel svoj tovor do lesene cestarske ute (pri Št. Petru), kamor so jih zmetali. Vsi udeleženci so bili povabljeni v taberno in še dolgo v noč je bil »oj slavljenec današnji« Tonner, ki je s svojim močvirnatim, neuničljivim obrazom spravljal vse v zadrego.

Za gozdarskega pomočnika Kurta je bilo ta večer žganje voda, nobene moči ni imelo.

Čez tri dni pa so bandite skrivaj zagrebli nekje za Dravo.

Kje, tega takrat ni zvedel niti Pack, ki je kot kurir odšel iz bunkerja, še preden je bil sklenjen obroč.

Tako so zaključili spomin — in ne bi ga, če ne bi zagrgral Pack in ne bi poskočili vsi, da mu pomorejo. »Vrglo ga je,« so vpili, »držite ga! Vode!«

»Siromak,« je vzdihnila gostilničarka, »kaj pa ima od vsega. Ne bi smel misliti na take stvari.«

Kadar pa se zdaj po desetih letih srečam s čudovito pravljico o dečvi Zali in njenim trpljenjem, z njeno žrtvijo, zvestobo, s Turki in pač z vsem, kar je zvezano z njo — se domislim teh dečev brez imena — partizank: mogoče Mire, Andreje, Tonce, Zale, Majde in kdo ve, koliko je še teh imen.

Zase vem, kako je bilo z njih zvestobo, trpljenjem in žrtvijo, to se zdi mogoče danes komurkoli nerazumljivo, ker je tega že tako dolgo, da skoraj že ni več res.

Vem še, da jih je Zala sprejela v svoje kraljestvo, v naš spomin, in tako se vedno znova in znova srečujem z njimi. Zdaj mi ni več težko, kajti verjetno je, da so vrezali v mojo zibelko trotamoro — in to znamenje je zdravilo za mlada srca, če je vrezano v les, če pa ga kdorkoli zlorabi — kliče moro nase!

PRAVLJICE IZ LEDENE DOBE

Tit Vidmar

Prva

Kirisa je imela
bedra kot ribja telesa,
boke kot skale
in prsi kot buče
ali tikve.

A ni bila srečna.
Bila je žalostna.

Šla je po vodo
k potoku
in se postrani
ozrla v tolmun,
a tam notri
je venomer
vrelo
in drgetalo.